

MEGÚJULÓ ÖRÖKSÉG

KÁRPÁT-MEDENCEI ÖRÖKSÉGVÉDELMI PROGRAM
2011–2013

A Kárpát-medencei Örökségvédelmi Program támogatói:

KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM NEMZETPOLITIKÁÉRT FELELŐS ÁLLAMTITKÁRSÁG,

**EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA**

**EGYHÁZI, NEMZETISÉGI ÉS CIVIL TÁRSADALMI KAPCSOLATOKÉRT FELELŐS ÁLLAMTITKÁRSÁG,
KULTÚRÁÉRT FELELŐS ÁLLAMTITKÁRSÁG,**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A program bonyolítója a TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY

ISBN 978-963-7081-25-5

ELŐSZÓ

Minden közösség, így a nemzet is sajátos múlttal, csak rá jellemző egyedi kultúrával rendelkezik. A magyar nemzet közös öröksége, közös kultúrája magában foglal minden olyan motívumot, amely összetartja a magyarságot. Azért, hogy elődeink örökségét nemzetünk minden elkövetkező nemzedéke birtokba vehesse és gyarapíthassa, folyamatosan dolgoznunk kell védelmében. Minden egyes magyar közösség sajátos kultúrája és hagyatéka az egyetemes magyarság közös értéke. Megőrzését és fejlesztését kultúraápoló intézmények, illetve egyedi programok, projektek valósíthatják meg.

1999-ben indult el az egyik legsikeresebb támogatási program, a „*Határainkon túli magyar vonatkozású kulturális örökség megővése és felújítása*” c. projekt. A 2006-ban megszüntetett program a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma finanszírozásával és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal szakmai közreműködésével a Teleki László Alapítvány munkája által járult hozzá a magyar nemzeti örökség megőrzéséhez.

Az összesen mintegy 1,2 milliárd forint állami támogatásból több, mint 300 műemléken történtek átlagmegóvási, restaurálási munkálatok, és húsz műemlék teljes körű felújítása fejeződött be. A program eredményeit a Teleki László Alapítvány nemzetközi konferenciasorozaton mutatta be, felhíva a közvélemény figyelmét a Kárpát-medence magyarlakta területeinek örökségvédelmi problémáira. A program kapcsán több internetes honlap, kiállítás, értékes kiadványok és a műemlékeket bemutató filmsorozat is készült.

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkársága összefogást kezdeményezett a sikeres program újraindítása érdekében. 2012. szeptember 4-én az *Emberi Erőforrás Minisztériuma Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkársága, Kultúráért Felelős Államtitkársága, a KIM Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Balassi Intézet, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Teleki László Alapítvány* együttműködési megállapodást írt alá, amelynek értelmében újra elindulhatott a külföldi magyar kulturális örökség megővésének támogatási programja.

Közvetlenül a program újraindítását követően számos jelentős eredményt értünk el. Tizenöt erdélyi, kárpátaljai és felvidéki középkori templom felújítási munkálatai folytatódtak. Teljes körű felújítást végeztünk a partiumi *Vedresábrány* Árpádkori református templomán, munkánk eredményeként ma ismét rendszeres istentisztelet van a több évtizedig használa-

ton kívül álló dél-erdélyi *alvinci* református templomban. Megújult *Mezőgese* értékes 18. századi barokk kúriája is, és sikertült megmenteni a biztos pusztulástól Erdély egyik legértékesebb reneszánsz épületét, a *radnóti* Kornis–Rákóczi–Bethlen-kastélyt, amelynek tetőzete 2012-ben leégett. Megújult a *küküllővári* református templom értékes freskója, feltárták és helyreállították a *szászsebesi* ferencrendi templom gótikus ablakait, és befejeződött a *székelydályai* református templom festett famennyezetének tíz éve húzódó felújítása. Új tető alá került a dél-erdélyi *Borberek* református templomának tornya. Az Ágoston Sándor Alapítvánnyal való összefogás eredményeként megújult a Homoród menti *Ége* kicsiny református temploma és hamarosan befejeződnék a munkálatok a partiumi *Siter* egyházában is. Elkezdődött a felvidéki *felsővályi* református istenházának tetőfelújítása és már folynak a munkálatok a dél-erdélyi *Halmágy* evangélikus templomán is. Elkészült a *gyulafehérvári* római katolikus székesegyház fejedelmi kapujának és a *magyarorszáti* unitárius templom körérszleteinek restaurálása, és megújulhat a kiemelkedően értékes 13. századi *magyarvistai* református templom. Támogatást kapott a felvidéki *Torna* 14. századi freskókkal gazdagon díszített római katolikus templomának felújítása, és lehetőség lesz a *huszti* református templom falképeinek feltárására is.

A program eredményeként az anyaország segítségével kiemelkedő értékeket, a magyarság történetének, valamikori jelenlétének tárgyi bizonyítékait örökíthettük tovább a jövő nemzedékének, valamint eddig kevésbé ismert, ám a magyar művelődéstörténet szempontjából kiemelkedő értékű emlékek kerültek napvilágra. A támogatás növeli a külföldi magyar közösségek összetartozását és magyar azonosságtudatát, valamint munkalehetőséget biztosít a helyi szakembereknek, amelyekkel hozzájárul a külföldi magyarság gyarapodásához.

A Kárpát-medencei Örökségvédelmi Program eddigi eredményeit a Magyarság Háza és a Teleki László Alapítvány 2013 tavaszán közös kiállításon mutatta be. Ősszel a tárlat Kárpát-medencei körútra indult, melynek állomásai Técső, Beregszász, Kassa, Rimaszombat, Kolozsvár, Marosvásárhely és Székelyudvarhely lesznek.

RÉPÁS ZSUZSANNA
helyettes államtitkár
Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium
Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkárság

ALVINC (ERDÉLY) REFORMÁTUS TEMPLOM

A Maros bal partján fekvő Alvinc régi református temploma a 13. század végén épült hatalmas építmény. Méretei alapján fogalmat alkothatunk a település, és általában a környék egykori, mára szinte nyomtalanul eltűnt szász, majd azt váltó magyar lakosságának lélekszámáról, jelentőségéről. Az eredetileg háromhajós rendszerben épült egyháznak mára csak a főhajója maradt meg, a korábban lebontott mellékhajók befalazott árkáái azonban jól kivehetők. A 14–15. század fordulóján támpillérekkel erősített, poligonális záródású, eredetileg boltozott szentélyt kapcsoltak a hosszházhoz. A hosszház feltehetően eredetileg is boltozatlan volt. A 18–19. században több felújítást végeztek. Elfalazták a főhajó nyugati szakaszát, és tornyot emeltek fölé, karzatot építettek, amelyre orgonát állítottak, új tetőszerkezet és egységes famennyezet készült. Az egyház monumentális épületét kőből rakott várfal omladozó maradványa keríti, amelyen belül a cinteremben néhány régi, a talajba süppedt feliratos, koporsóforma és egyszerűbb sírkő látható. A szentély külsején falfestmények nyomai küzdenek az elmúlással. A templom műemlékvédelmi szempontok szerinti helyreállítása és liturgikus funkciójának visszaállítása céljából 2013 tavaszán sor került a templombelső helyreállítására. Újjáépült a szószék, a portikusz boltozata, elkészült a padok pódiuma, a kőpadló javítása, a famennyezet kiegészítése, továbbá a régiek mintájára új nyílászárók készültek. A több évtizedig használaton kívül álló templomban ma ismét rendszeres istentisztelet van. Ez a nagyszerű munka jól példázza a szórvány életképességét és a pusztulás elleni eredményes harc lehetőségét.

A munkálatokat Sarkadi Márton építészmérnök irányította, a nyílászárókat Király László, a kivitelezést Székely János vállalkozó végezte.

Fotó: Sarkadi Márton

Fotó: Gudor Botond

Fotó: Sarkadi Márton

Fotó: Sarkadi Márton

BORBEREK (ERDÉLY)

REFORMÁTUS TEMPLOM

A Maros jobb partján, Alvincsel szemben fekvő, egykor szászok által lakott, mezővárosi rangú település temploma a 14. században épülhetett. Egyhajós, nyitott fedélszékű hajójához nyugat felől masszív torony csatlakozik. A 16. században kaputoronnyal erősített védőfallal vették körül. Poligonális záródású, támpillérekkel erősített szentélye boltozott, ablakait mérműves tagolás díszíti. A Maros áradásai gyakran előtörték a templomot. Az évszázadok során a hordalék mintegy két méterrel emelte meg az épületben s körülötte a járószintet, amelynek megfelelően folyamatosan módosították az ajtónyílások helyét és magasságát. A szászlakosságot váltó református vallású magyar közösség a 20. század végére kihalt, a templom gazdátlan maradt. Berendezése az 1970-es évek árvizeinek martaléka lett, tetőzete elpusztult, szentélyének gótikus boltozatát a 2000-es évekre beomlás fenyegette.

A kiemelkedő szépségű műemléktemplomot 2004-ben az Ágoston Sándor Alapítvány szervezésében megtisztították a 4-5 m magas növényzettől, majd a templom szentélyére zsindefedésű tetőzetet építettek. 2005-ben és 2009-ben a templom környezetét és főhajóját ismét megtisztították az ismét elburjánzó növényzettől.

A romos állapotában is impozáns templom megmentéséhez elengedhetetlen volt a templomtorony erősen rongálódott sisakjának újjáépítése, amelyre 2012-ben került sor.

A munkálatokat Bálint Ferenc ácsmester és csapata végezte, Sarkadi Márton építész-mérnök irányította.

Fotó: Gudor Botond

Fotó: Gudor Botond

Fotó: Tóth Zsuzsanna

GYULAFEHÉRVÁR (ERDÉLY)

SZENT MIHÁLY SZÉKESEGYHÁZ, FEJEDEMI KAPU

Az 1000 éves gyulafehérvári püspökség ma álló székesegyházának építése a 12. század végén kezdődött. A tőle délre, a vár délnyugati sarkában fekvő palotát több átjáró kötötte össze a templommal, amelyek közül a déli mellékhajóba nyíló díszes kapuzat szinte épségben vészelte át az évszázadok viharait. A román kori művészetünk egyik kulcsdarabjának számító portál történeti elnevezése is utal a 16–17. században betöltött funkciójára: fejedelmi kapu. Az oszlopain és ívmezejében megjelenő díszítés egyértelműen az ország központi területeivel fennálló művészeti kapcsolatokat bizonyítja, készítői jelen voltak az esztergomi palotakápolna építésénél is. E tény, összevetve a kapu székesegyházon belüli helyzetével, keletkezését 1205–1210 közé szorítja. Kiemelkedő jelentőséget kölcsönöz a kapuzatnak az a további érdekesség is, hogy a püspökség korábbi székesegyházának legfontosabb szobrászati emlékét őrzi, ugyanis timpanondomborműve egy korábbi kapu hasonlóan Maiestas Domini témájú relieffel díszített ívmezejének hátoldalára készült.

2013-ban a magyar állami támogatás révén lehetővé vált a kapuzat restaurálása. Az alapvető cél a ránk öröklődött maradványok konzerválása volt, kiegészítésre csak ott került sor, ahol az állagmegóvás vagy az értelmezhetőség miatt feltétlenül indokolt volt. A restaurátori munkálatokat Asztalos György kőszobrász restaurátor végezte, az ívmező belső festett faragványának tisztítása, konzerválása Hegedűs Judit és Samu Erika festőrestaurátorok bevonásával történt.

Fotó: Asztalos György

Fotó: Asztalos György

Fotó: Asztalos György

ÉGE (ERDÉLY)

REFORMÁTUS TEMPLOM

A Nagy-Homoród mente dombos vidékén a Dálya hegy lábánál az Ége patak mellett található kicsiny település a 17. század második felében erősödött meg. Református templomának szentélyében látható festett kazettás mennyezet és karzatmellvéd 1701-ben készült, Asztalos Lőrincz munkája. A Tordai János lelkészsége alatt megvalósult mű a templom 1720-as években folyt átépítésére emlékeztető, utólag festett feliratot is őriz. A templom déli oldalához a hajófallal egyidős, zömök torony csatlakozik. A hajó famennyezete 1792-ben készült, egyszerűbb, márványutánzatú táblákból áll. Vele egyidős a nyugati karzat, amelyen naiv tájképeket és templomábrázolást látunk, a templom újjáépítéséről szóló felirat mellett. Ebből az időből származnak a nyugati bejárat festett ajtószárnyai is. Szászkeresztúri Rösler György, az 1792-es periódus mestere a karzatmellvéd feliratában örökítette meg nevét. A keleti karzatra utóbb, 1868-ban, Kolonits István által készített orgonát telepítettek.

A 2013 nyarán végzett felújítás során kijavították a tetőszerkezet hibáit, átforgatták a cseréphéjazatot, és pótolták hiányait. A déli oldalon az erős emelkedésű domboldalban megfelelő lejtésű rézsút alakítottak ki, és zárt csapadékvíz-elvezető rendszert létesítettek.

A kivitelezésben helyi ácsmesterek mellett oroszánrészt vállaltak a budapesti Ágoston Sándor Alapítvány által szervezett magyarországi önkéntes fiatalok. A munkálatokat Sarkadi Márton irányította, és Horváth Ákos szervezte.

Fotó: Gaug Ágnes

Fotó: Gaug Ágnes

RADNÓT (ERDÉLY)

KORNIS-RÁKÓCZI-BETHLEN-KASTÉLY

A Maros partján álló, négyzet alaprajzú, sarkain bástyákkal erősített, reneszánsz stílusú várkastély a 16–17. században, több periódusban épült. A Bethlen Gábor fejedelem olasz építészei, Baldassare Peruzzi és Sebastiano Serlio által tervezett épület-együttes az olasz késő reneszánsz építészet elvei alapján épült. A velencei Agostino Serena a fejedelmi reprezentáció által megkívánt nagy termekkel egészítette ki és fejezte be az együttest az 1650-es években. A fejedelemség bukása után a kincstári birtokot gróf Bethlen Gábor kancellár szerezte meg 1758-ban, s egyik méltatlan utóda kártyázta el 1885-ben. Az Erdélyi Római Katolikus Státus tulajdonába került kastélyban gazdasági iskolát hoztak létre. Az egyházi javak államosítását követően egészen 2002-ig ilyen jellegű iskola működött a gyakorlóbirtok nélkül maradt épületben. A jelenleg használaton kívüli épületet a gyulafehérvári római katolikus érsekség igényelte vissza az Erdélyi Római Katolikus Státus nevében. A közelmúltban végzett falkutatások alkalmával előkerültek a fejedelmi lakosztályok 1650 és 1656 között készített falképeinek maradványai.

2012. március 18-án a radnóti kastélyt súlyos károsodás érte. Tűz martalékává vált két sarokbástyájának tetőszerkezete, valamint a bástyák szomszédságában lévő terek fedélszéke.

2012 telén sikerült újjáépíteni a két sarokbástya tetőzetét, elkerülve, hogy az értékes falképek és díszítőfestések károsodást szenvedjenek.

Fotó: Márton Judit

Fotó: Diószegi László

Fotó: Diószegi László

Fotó: Lángi József

KÜKÜLLŐVÁR (ERDÉLY)

REFORMÁTUS TEMPLOM

A falu központjában álló, több periódusban átépített templom építészettörténeti szempontból kimagasló jelentőségű emléke a középkori Magyarország Árpád-kori egyházi építészetnek. A 11–12. században épült istenháza valószínűleg 3 hajós főesperesi templom volt. Ma is álló tornya német források szerint 11. századi. A templomot több ízben átépítették, román, majd a 14. század elején gótikus stílusban. A toronyban lakozó nagyharangja 1417-ből való, a szentély fedélszékét is az 1420-as években kivágott faanyagból építették.

A torony oldalán 13. századi – a történeti Magyarország területén egyedülálló – „tatárfejet” ábrázoló freskó, a templomban középkori falképek láthatók.

A 16. század első harmadára keltezhető képnek ma csak mintegy harmada látható. A helyreállítással egybekötött kutatás eredményeként kiderült, hogy egy hatalmas Utolsó ítélet-ábrázolásról van szó, amely minden bizonnyal a Nagyszebenben élt Vincencius mester munkája.

A falképek részleges feltárását, konzerválását és esztétikai integrálását Lángi József restaurátor végezte el.

Fotó: Lángi József

MAGYARSZOVÁT (ERDÉLY)

UNITÁRIUS TEMPLOM

A dombtetőn álló magyarszováti unitárius templom a 14. század elején épült, de első említésével csak 1346-ban találkozunk. Gótikus átépítésére a 15. század második felében került sor, főhomlokzatát nyitott, oszlopos előcsarnokkal, portikusszal egészítették ki, az épülettől keletre pedig fa harangláb emelkedik. Kőből faragott szószéke 1790-ből való.

A magyar kormány támogatásával megújultak a templom faragott kőelemei. A restaurálás tisztítással kezdődött, majd az elrepedt, elvált kőrészszeletek pótlása és visszargasztása következett. Megtörtént a kültéri faragott kőelemek vegyszeres konzerválása, és a beavatkozás eredményeként a gótikus ablakkeretek könyöklőinek felületére helyezett lemezborítással a csapadékvíz elvezetése is biztosított lesz.

Konzerválták és restaurálták a szószéket és gyámköveket, valamint a gótikus ablakkereteket és a gótikus bejárat kökeretét. A munkálatokat Nagy Benjámint szobrász restaurátor és csapata végezte.

Fotó: Nagy Benjámint

Fotó: Nagy Benjámint

Fotó: Nagy Benjámint

Fotó: Nagy Benjámint

Fotó: Gaug Ágnes

SZÉKELYDÁLYA (ERDÉLY)

REFORMÁTUS TEMPLOM

Székelydália református templomának építését a 14. század első felére teszik, de egyes feltételezések szerint az már a 13. század fordulóján már állott. Erre utalnak a templomban feltárt 12. századi sírok is.

A templomot a 15. században bővítették. Az eredeti és az ekkor épített szentélyfalakat egyaránt festmények díszítették. Az északi fal 16. század elejére datált falfestménytöredékei valószínűleg a Szent Margit-legendát, a Királyok imádságát és az Utolsó ítéletet ábrázolták. A déli hajófal freskótöredékén Szent György-ábrázolást láthatunk.

A templom kivételes értéke a szentélyboltozat 1500 körüli, élénkzöld alaptónusú indadíszítésű falfestménye, amely csodálatosan épp állapotban maradt fenn.

Az 1630-ból származó festett hajómennyezet 56 kazettából áll, valószínűleg száz asztalos munkája.

Az erősen kopott festett famennyezet kazettáinak rovarfertőzéstől való mentesítését, tisztítását, a festett felületek levédését és állagmegóvását valamint a fafelületek szükséges pótlását Mihály Ferenc szovátai faanyag-restaurátor végezte el.

Fotó: Gaug Ágnes

MEZŐGECSE (KÁRPÁTALJA)

KAJDY-KÚRIA

Az 1800-as évek elején paplaknak épült késő-barokk stílusú kúria jelenleg a község polgármesteri hivatala. Érdekessége, hogy – bár az évszázadok alatt valószínűleg többször is átalakították – eredeti stílusjegyeit nagyrészt megőrizte, mind a mai napig rendkívül egységes képet mutat. Az épület pincéje, földszinti helyiségeinek boltozatai, az épület párkányzata és a barokk fedészek többé-kevésbé az eredeti állapotot mutatja, néhol még az eredeti festékrétegek is felfedezhetők. Kárpátalján ritka az ilyen stílusjegyekkel rendelkező épület, megmentése ezért mindenképpen fontos feladat volt.

A teljes körű rekonstrukció a tetőzet műemléki felújításával kezdődött, majd vízvezető rendszer kialakítását követően a homlokzat kutatásával és teljes körű helyreállításával folytatódott.

Az épület felújítását a kárpátaljai Stark István építész és csapata Káldi Gyula budapesti építész-mérnök tervei alapján végezte el.

Fotó: Stark István

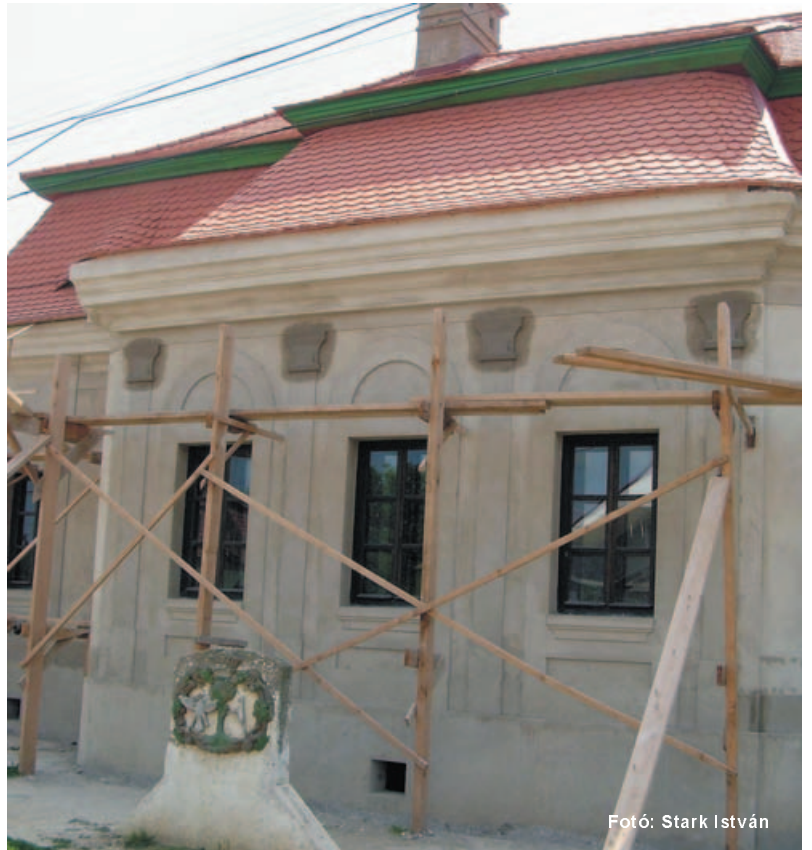
Fotó: Stark István

Fotó: Stark István

Fotó: Stark István

Fotó: Stark István

Fotó: Stark István

SZÁSZSEBES (ERDÉLY)

FERENCRENDI TEMPLOM

Erdély egyik legjelentősebb szász városában a domonkos rend már a 13. században megtelepedett. A kolostort 1322-ben domonkosok, 1523-ban ferencesek, 1529-ben ismét domonkosok látták. A ferencesek 1731-ben költöztek vissza Szászsebesre, templomukat 1740 és 1769 között romjaiból újjáépítették. 1849-ben Bem József itt vette át Kossuth Lajos kitüntetését. Az itt élő szerzeteseket 1951-ben elhurcolták.

A kolostort a 2000-es években újjátették föl. A templom homlokzatának felújítása során kiderült, hogy a barokk ablakok felett befalazva, töredékesen, de megtalálhatók a késő gótikus ablakok kőkeretei és mérművei. Kibontásukhoz és helyreállításukhoz a Magyar Kormány nyújtott támogatást. A szentély támpilléreinek teljes tisztítását, restaurálását, konzerválását, beleértve a vízvetők és kváderek szükséges kőcseréit is, és az ablakok barokk boltív alatti kőelemeinek teljes restaurálását Kiss Zoltán és Gere István, valamint munkatársaik végezték. A templom felújítását, restaurálását Márton Judit tervező, műszaki ellenőr felügyelte.

Fotó: Márton Judit

Fotó: Márton Judit

Fotó: Márton Judit

Fotó: Márton Judit

VEDRESÁBRÁNY (ERDÉLY)

REFORMÁTUS TEMPLOM

A vedresábrányi református műemlék-templom az Érmellék egyik legérdekesebb, Árpád-kori épülete, melyet a Gutkeled nemzetség építtetett. Tömegében őrzi 13. századi felépítését, téglalap alaprajzú hajójához egy félköríves apszisban záródó rövid, négyzetes szentély csatlakozik, a térrészek közti átmenetet lépcsős falsarkok alkotják. Rómer Flóris kanonok leírása szerint az épület eredetileg két öllel magasabb volt, „magas, kétujjnyi széles” ablakai voltak, ezeket a 19. században átalakították, szélesített nyílásaik most szegmensívvel záródnak. Szintén a 19. században épült hozzá a nyugati torony.

A vedresábrányi református templom műemléki helyreállítása 2012 tavaszán kezdődött el. Ekkor történt meg a padlózat eltávolítása, a statikailag károsodott fedélszék és héjazat elbontása, a hajó és a szentély falkoronájának kiegészítése, illetve az új fedélszék és héjazat felépítése. Ereszt alakítottak ki, elkészítették az oromfalak bádogozását, elvégezték a faanyagok rovar- és gombakárosodás elleni védőkezelését.

Fotó: Emődi Tamás

Fotó: Emődi Tamás

Fotó: Emődi Tamás

A második fázisban elkészült a templomhajó és a szentély külső homlokzatainak helyreállítása, a déli kapuzat külső falazatának kiegészítése, vakolása és meszelése, a középkori elemek és faltextúra bemutatásával.

A templom teljes körű felújítása a külső homlokzat, illetve a templombelső vakolásával, meszelésével, a kazettás mennyezet felszerelésével és az új padló elkészítésével fejeződött be.

A kivitelezést a Restitutor Pro nagyváradai tervező műhely műemléki helyreállítási terve alapján a SC Transilvania Edil Construct Kft. kivitelező cég végezte.

A munkálatokat Emődi Tamás építész mérnök irányította.

Fotó: Emődi Tamás

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY

1539 Budapest, Pf.: 615
telekialapitvany@gmail.com
tel.: 06-1/224 3832
www.telekialapitvany.hu